

Розділ I.

ОСНОВНА ПРИЧИНА УПАДКУ НАРОДІВ

Твоїм судом ми страдаєм, яко неправди наші Тебе прогнівили.

«Милость Божія»

Ти люті зла не дієш без вини нікому.

Т. Шевченко

Як згадав вище, в передмові до **Літопису** пише Величко про Україну, як про «землю обітованую, медом і млеком киплящюю», що внаслідок руйни обернулася в країну, де «гради і замки безлюдні» стали, де «поля і долини запустили». Як могло прийти до руйни тої чудової землі? – питався Величко, – «до запустіння отчизни нашої?». «З яких причин і через кого спустошена тая земля наша, то не єдино-гласно сповіщеваху ми, еден тако, а другий інако». Географічне положення країни було винне – гадає Верещинський – в запустінні країни нашої, в невдачі її поривів до власновладства. Думка ця стала утертою серед демократів: «чайка при битій дорозі!» Але чайками при битій дорозі були й інші країни, яких доля одначе була зовсім інакшою.

Другі бачили причину спустошень не в землі, а в народі. Народ, мовляв, був «несвідомий» або тому давав себе звойовувати чужинцям, що свої мало дбали про його матеріальні інтереси. Але наші народні маси щодо свідомости зовсім не уступають таким же масам багатьох інших народів, яких доля є одначе щасливіщою. Щодо другої уваги, то Москва, наприклад, теж дуже мало дбала про матеріальні інтереси свого народу, але її державне будівництво не улягало таким спустошенням, як наше. З трьох складників поняття держави, причин кожночасового її на Україні занепаду треба шукати не в «землі» (її багатство, географічне положення), ні в «народі» (його свідомість, задоволення його інтересів, добробут), лише в третім, в найважливішій складнику – провідній верстві.

Суть нашої проблеми лежить у питанні формотворчої, будівничої правлячої касті. Була та каста мудра, відважна й сильна морально, була й держава. Була вона слаба або вроджувалася, розкладалася й гинула, слабла й держава, хоч би й не була «чайкою при битій дорозі».

Кожна сильна суспільність міцна твердим моральним законом, що над нею панує, якого живим символом і прикладом є її правляча верства. Мусить вона насамперед бути тверда і невблагана щодо себе самої, не піддаватися матеріальним спокусам вигідництва чи оспалости, ставляти над усе поняття чести й обов'язку, безоглядно вірити в свою справу і в своє право провадити загальом. Мусить вона вірити тільки в свою організуючу ідею, служити їй як найвищій меті. Мусить, нарешті, суворо карати всякі відосередкові егоїстичні тенденції в лоні своєї групи й суспільності, не піддаючись голосу фальшивої «людяности», не дозволяючи тим егоїстичним тенденціям розсадити суспільність, яку тримають вкупі і в силі лише ця пильність провідної касті та її чесноти: героїзм, непотурання злу, віра в своє високе післанництво, відданість справі, поняття чести, фанатизм у службі ідеї, відвага стояти і впасти при своїм ідеалі.

Де сила цього морального закону слабне, де віжки й батіг випадають з слабих рук дегенеруючої еліти, де замість служби високим абстрактним ідеалам приходять вільна гра самолюбних матеріальних інстинктів маси й одиниць, погоня за насолодою, вигодою і щастям, – там замість ділаючого морального закону наступає серед провідної верстви розклад.

Тоді приходиться до спустошення землі, яке наступає не через вину тої землі (географічне положення), а через вину правлячої касті, або, як каже Св. Письмо, не через землю, а «через ледарство тих, що живуть на ній» (Єремія XII, 4), через це ледарство й мусить вона зазнати на собі удари «Божого батога», вислухати неминучий присуд: «через те, що ви мене покинули, каже Господь, та й служили чужим богам у своїй

землі, за те будете служити чужим у землі не своїй!» – «на нашій не своїй землі», як писав поет. Така помста спадає на тих, що забувають про Закон, яким в купі і в силі держаться суспільності.

Змагання між доосередніми й відосередніми силами суспільства наші предки називали змагом між законом Божим і диявольським, порушення закону Божого – гріхом, кару історичної Немезіди – карою Божою за гріхи. Коли поставити замість ідеї морального закону – ідею закону Божого, замість ідеї порока – ідею гріха, замість ідеї служби цілості й егоїстичним інстинктом самозбереження – ідею Бога й матерії. Божого й земного, нарешті – замість поняття історичної Немезіди – поняття «бича Божого», «Божої кари», – то вернемо до тої соціальної філософії, яку наші предки перейняли з Св. Письма, з древніх мудреців еллінських і римських і отців церкви. У Горация є чудове місце про це:

*Богам корились ми, і нам корився світ,
В них початок наш, з ними йдім до краю,
Як іні – грозою чорних бід
Нас Божество зневажене скарає!*

Така була мудрість усіх здорових суспільностей, про яку пише Берке: «чи релігійним ідеям поклоняються, чи їх ненавидять, все ж таки ці ідеї фальшиві чи правдиві, творять єдину підставу всіх довготривалих установа».

Це був світогляд античного Риму й Геллади, світогляд цей відбивається в тих святих книгах, які разом з античною філософією стали підставою мудрости нашої варяго-руської давнини. Наші предки вірили, що в світі панує закон Вищої Справедливости, вірили в Бога, який пильнує, щоб люди перестерігали його закони («заповіді»), а за їх порушення («гріхи») карає одиниці й народи. Халеми, катастрофи, що спадали на народи, це були кари за гріхи, за те, що «беззаконієм своїм» якась спільнота «прогнівала Господа».

Та мудрість переливається через всю нашу стару історію й письменство від Іларіона й інших митрополитів старокіївських, через митрополитів і авторів литовсько-руської і козацько-української доби, аж до нових часів, до барда тої останньої доби – Шевченка.

Знана ця філософія Св. Феодосієві. Гнів Божій за «беззаконія наша» впав тоді на нас, і «гріх ради наших» напав на нас «язик немилостив». Тою самою причиною поясняє татарське спустошення Серапіон, прийшло бо воно за те, що «отвергли заповіді Божії» предки наші і «не покаялися». Не обставини, ми самі «сведохом собі аки дождь з небеси гнів Господень, подвигохом ярость його на ся». Бо «Бог не говорить устами, але ділом нас остерегає». За ці гріхи і стали ми «в поношеніє і посміх врагом нашим». Як відплату за гріхи чекає, й навіть накликає на Україну кару небесну Вишенський, «просячи Сотворителя, щоб післав серп смертний, серп кари погибельної, як колись на Содомлян», щоб нікчемні земляки його «не плюгавили нечистим і несправедливим життям своїм» тої землі. «Софійський Временник» поясняє наїзд «поганих» нашою «неситістю». Ті самі мотиви знаходимо в «Історії Русів» – віру в кару за гріхи, в велику історичну Немезиду, що нагороджує за праведність і карає за зло не раз рукою поганців, «не їх милуя, но нас карая». Те саме читаємо в «Милости Божій», а в Іпатіївському Літопису називається Божу справедливість «батогом Божім», що спадає на народи «гріх ради наших». Народи, що відступили від Його заповідей, «казнить Бог смертю или голодом или наведенієм поганих». Ярость Божія трясє народами і землями, бо «гріхи многія от земли отрясти хочеть яко листвіє од древа». О помсту справедливого Бога благає Копистенський: «О, Боже справедливий, з високости призри а одмсти!» У Величка читаємо, що запорожці присягали ім'ям «страшного Бога», а при умовах «покликали на свідка страшних сил Бога», у Справедливість якого, нагороджуючу або караючу, вірили. В цім наставленні проглядала стара наша не лиш церковна, але й світська